מנורת המאור — ענין התוכחות

ענין התוכחות

וחייב כל תלמיד חכם להוכיח את הרבים, כדי להשיבם למוטב. ואל יעזוב מלהוכיחם בשביל שלא ישנאוהו, כדגרסי' במ' כתובות אמ' אביי, האי צורבא מרבנן דרחמי ליה בני מאתה לאו משום מעליותא הוא, אלא משום דלא מוכח להו במילי דשמיא. ועוד גרסי' בפרק במה בהמה יוצאה א"ר חנינא, מאי דכתי' (ישעיהו ג, יד) ה' במשפט יבא עם זקני עמו ושריו, אם שרים חטאו זקנים מה חטאו, אלא זקנים שלא מיחו בידם בשרים, ואפי' שרים גדולים ואלמים חייב הפרנס או הזקן להוכיחם אם יעשו שלא כדין, אם ישובו מוטב, ואם לאו את נפשו הציל. אמר ר' זירא לר' סימון, לוכחינהו מר להני דבי ריש גלותא. אמ' ליה, לא מיקבלי מינא. אמ' ליה, ואע"ג דלא מקבלי מינך לוכחינהו, דאמר רב אחא בר חנינא, לעולם לא יצאתה מדה טובה מפי הב"ה וחזר בה לרעה חוץ מדבר זה, דכתי' (יחזקאל ט, ד) ויאמר ה' אלי עבור בתוך העיר בתוך ירושלים והתוית תו על מצחות האנשים הנאנחים והנאנקים על כל התועבות הנעשות בתוכה. אמ' לו הב"ה לגבריאל, לך ורשום על מצחן של צדיקים תי"ו של דיו, שלא ישלטו בהם מלאכי חבלה, ועל מצחן של רשעים תי"ו של דם, שישלטו בהן מלאכי חבלה. אמרה מדת הדין לפני הב"ה, מה נשתנו אלו מאלו. אמ' לה הב"ה, אלו צדיקים ואלו רשעים. אמרה לפניו מדת הדין, היה להם למחות ולא מיחו. אמ' הב"ה, גלוי וידוע לפני שאם מיחו לא היו מקבלין מהן. אמרה לפניו מדת הדין, רבונו של עולם, אם לפניך גלוי וידוע, להם מי גלוי להם. היינו דכתי' (יחזקאל ט, ו) זקן ובחור ובתולה תהרגו למשחית ועל כל איש אשר עליו התיו אל תגעו וממקדשי תחלו ויחלו באנשים הזקנים אשר לפני הבית. תאני רב יוסף, אל תקרי ממקדשי אלא ממקודשי, אלו בני אדם שקיימו את התורה מאל"ף ועד תי"ו. הא למדנו שבשביל שלא מיחו בידם נענשו עליהם, שכל ישראל הם ערבים זה לזה, שנא' (משלי ו, א) בני אם ערבת לרעך, לרעך זה הב"ה, שנא' (שיר השירים ה, טז) זה רעי וזה דודי. ואם אין ישראל מוכיחין זה את זה כולם נענשים, שנא' (ויקרא כו, לז) וכשלו איש באחיו, איש בעון אחיו.

מנין שחייב אדם להוכיח לרעהו, שנא' (ויקרא יט, יז) הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא. ומנין שתלמיד חייב להוכיח לרבו, כדגרסי' בספרי אין לי אלא הרב לתלמיד, התלמיד לרב מנין, ת"ל תוכיח. ואפי' הבן צריך להוכיח לאב, שכך מצינו ביהונתן שהוכיח לשאול מפני שהיה מבקש להרוג את דוד, שנא' (שמואל א כ, לב) למה יומת מה עשה. ועוד למדנו מיהונתן שאין המוכיח עוזב מלמוכח, אפי' יקללנו, עד שיכנו, שנא' (שמואל א כ, ל) ויחר אף שאול ביהונתן ויאמר לו בן נעות המרדות הלא ידעתי כי בוחר אתה לבן ישי לבשתך ולבושת ערות אמך. ולא עזב מלהוכיחו בשביל קללה זו, שנא' (שמואל א כ, לג) ויטל שאול את החנית עליו להכותו. וגרסינן במסכת ערכין בפרק יש בערכין עד היכן תוכחה, רב אמ' עד הכאה, ושמואל אמר עד קללה. לפי' חייב אדם להוכיח לחבירו, אולי יחזירנו למוטב, ואל יהיה חושש לעצמו, כלומר לא יחוש שמא יקללנו או יכנו. ממי אנו למדין, מירמיה הנביא ע"ה, שהיה מוכיח את ישראל והיו מבזין אותו ולא היה חושש לכבודו, שנא' (ישעיהו נ, ו) גוי נתתי למכים ולחיי למורטים פני לא הסתרתי מכלימות ורוק. וגרסי' במסכת שבת בפרק כל כתבי הקדש אמ' רב עמרם בריה דר' שמעון בר אבא, א"ר שמעון בר אבא, לא חרבה ירושלם אלא מפני שלא הוכיחו זה את זה, שנא' (איכה א, ו) היו שריה כאילים וגו', מה איל זה ראשו בצד של זה, כך היו ישראל שבאותו הדור, כבשו פניהם בקרקע ולא הוכיחו זה את זה.

והמוכיח את החוטאים ומחזירם למוטב שכרו הרבה מאד, שנא' (מלאכי ב, ו) בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון. ושנו חכמים כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו. ואחר שיעשה אדם תשובה צריך לעשות לחבירו לעשות תשובה. ואם אינו עושה בכל יכלתו עד שיחזירנו למוטב, חבירו חוטא ושניהם מתים באותו חטא, שנא' (יחזקאל יח, ל) שובו והשיבו מכל פשעיכם ולא יהיה לכם למכשול עון השליכו מעליכם את כל פשעיכם, ועשו לכם לב חדש ורוח חדשה ולמה תמותו בית ישראל. הרי אמ' שובו והשיבו ולמה תמותו. וגדול המעשה מן העושה, כי המוכיח לחבירו באמרי פיו, ומכהו בשוט לשונו, הב"ה משלם לו שכרו, שנא' (משלי יב, יד) מפרי פי איש ישבע טוב וגמול אדם ישיב לו. וכל המוכיח את חבירו להחזירו למוטב, בשבילו ברכה באה לעולם. כדגרסי' בפ' קמא דמסכת תמיד, תניא א"ר, אי זו היא דרך ישרה שיבור לו האדם, שיאהב את התוכחות, שכל זמן שהתוכחות בעולם נחת רוח בעולם וחרון אף מסתלק מן העולם, שנא' (משלי כד, כה) ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב. פי' ועליהם בשבילם, כמו ומעי המו עליו, בשבילו.

אמ' ר' יוחנן, כל המזכה את חבירו לשם שמים זוכה לפלכו של הב"ה, שנא' (משלי כח, כג) מוכיח אדם אחרי חן ימצא. אבל המדיח את חבירו מן הדרך הטובה לרעה, הוא חוטא ומחטיא ונכרת מן העולם. כדגרסי' בספרי אבד תאבדון את כל המקומות אשר עבדו שם הגויים וגו', וכתי' (דברים יב, ג) ונתצתם את מזבחותם וגו'. והלא דברים ק"ו, ומה אם המקומות והאילנות, שאינן לא רואין ולא שומעין ולא מדברין, על שבאה תקלה על ידם אמר הכתו' השחת ושרוף וכלה והעבר מן העולם, אדם שהוא גורם לחבירו להטותו מדרך החיים לדרך המות עאכ"ו.

וצריך המוכיח שיוכיח את חבירו בתחלה בנחת בינו לבין עצמו בדברים רכים, ואל ילבין פניו, ולא יכויהו בחמין בתחלה אלא בפושרין, כדגרסי' במ' ערכין הוכח תוכיח את עמיתך, יכול תוכיח ופניו משתנות, ת"ל ולא תשא עליו חטא. אם שב בדברים מוטב, ועליו הכתו' אומר תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה, ואם לא שב בדברים, עליו הכתו' אומר בדברים לא יוסר עבד. מוכיחו פעם שנייה, ומביישו בינו לבין עצמו וכוווהו בחמין, אם שב מוטב, ואם לאו מוכיחו ומביישו בפני חבירים, וכוווהו בחמי חמין ומפרסמו, שמצוה לפרסם את החנפים.

וכמו שחייב אדם להוכיח את חבירו, כך חייב המוכח לשמוע את התוכחה, ולהטות את אזנו לתוכחת חבירו, ויכלם מחטאיו, ויעשה תשובה. והעושה כך מובטח לו שהוא בן העולם הבא, שנא' (משלי טו, לא) אוזן שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין. אבל השונא את התוכחות, לא

די לו שאינו עושה תשובה ומת ברשעתו, אלא אפי' בעולם הזה אינו נחשב בכלל בני אדם, שנא' (משלי יב, א) ושונא תוכחת בער, וכתי' (עמוס ה, י) שנאו בשער מוכיח ודובר תמים יתעבו, וכתי' (משלי ט, ח) אל תוכח לץ פן ישנאך, וכתי' (משלי טו, י) מוסר רע לעוזב אורח ושונא תוכחת ימות. אבל החכם אוהב את התוכחות, שנא' (משלי ט, ח) הוכח לחכם ויאהבך. וגרסי' בספרי א"ר יוחנן בן נורי, מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ, שיותר מארבעה וחמשה פעמים לקה עקיבא על ידי לפני רבן גמליאל, שהייתי קובל עליו, וכל כך הייתי יודע שהיה מוסיף עלי אהבה. ומכלל ארבעה ועשרים דברים שמעכבין את התשובה הוא השונא את התוכחות, לפי שאינו שומע מן המוכיח, ולפיכך אינו בא לידי תשובה, אלא ימות בחטאו ויתן הדין על כל עונותיו, ויתנחם על פשעיו כשיראה גודל עונשו, שנא' (משלי ה, יב) ואמרת איך שנאתי מוסר ותוכחת נאץ לבי, ונהמת באחריתך ככלות בשרך ושארך. והאוהב את התוכחות ומקבלן ועושה תשובה עליו הכתו' אומר, נזם זהב וחלי כתם מוכיח חכם על אוזן שומעת. וגרסי' במ' תעניות ירושלמי פעם אחת היה דבר בצפורי, חוץ מן המבוי שבה ר' חנינא דר שם. והיו אנשי צפורי אומרים, אלו היה ר' חנינא מתפלל עלינו היה הדבר נעצר, אלא הואיל והוא ושכונתו בנחת אינו חושש לצרותינו. שמע והלך והוכיחם ואמ' להם, זמרי אחד היה בזמנו, ומתו מישראל בעוניו ארבעה ועשרים אלף, ובזמננו זה כמה כמה חוטאים יש בינינו כזמרי, ואיך נתרעם על הפורענות הבאה עלינו. שוב פעם אחרת היתה שנת בצורת בצפורי ובדרום. ירד ר' יהושע בן לוי בדרום והתפלל וירדו גשמים, ובצפורי לא ירדו גשמים. היו אנשי צפורי אומרים, ר' יהושע בן לוי מוריד הגשם בדרום ור' חנינא מונען מצפורי. שלח ר' חנינא וקרא את ר' יהושע בן לוי ובקש ממנו להתפלל עמו בצפורי אולי ירדו גשמים. התפללו שניה[ם] ולא ירדו גשמים. א"ר חנינא לאנשי צפורי, הביטו וראו שלא ר' יהושע מוריד הגשם בדרום ולא חנינא מונען מצפורי, אלא אנשי הדרום שומעין את התוכחות ומקבלין אותן ועושין תשובה, ועל כן נענין. לאח"כ נשא ר' חנינא את עיניו לשמים וראה גודל החום באויר, ואמ' עד מתי ה', וירדו גשמים מיד. אז נשבע ר' חנינא שלא יעשה כך לעולם, ואמ' איני מונע לבעל החוב ליטול חובו.

ואחר שמוכיחין את האדם ומזהירין אותו שלא לחטוא וחוטא, על כל פעם שהוא חוטא הוא נענש אפי' בעבירה אחת כעובר על עבירות חלוקות. דתניא אמרו לנזיר אל תשת יין והוא שותה, אל תשתה והוא שותה, לוקה באחרונה על כל אחת ואחת, כאוכל טרפה ובהמה טמאה וחלב ודם. ואם קבל התוכחות ועשה תשובה, או שעשה תשובה מעצמו, כל עונותיו שעשה נמחלין לו ונותנין לו שכר על כל עונותיו, שנא' (איוב ח, ו) אם זך וישר אתה כי עתה יעיר עליך ושלם נות צדקך, ר"ל יעורר עליך כל זכיות שבידך ושלם לך שכר על כולם.

וצריך להיות המוכיח צדיק וישר כדי שלא יהיה למוכח פתחון פה, לומר לו, קשט עצמך ואחר כך קשט אחרים. וגרסי' בספרי א"ר טרפון, תמה אני אם יש בדור הזה מי שיוכל להוכיח לחבירו, שאם יאמר לחבירו טול קיסם מבין שיניך, יאמר לו חבירו טול קורה מבין עיניך. ואז"ל משלשה דברים מלאכי השרת תמהין. מעבד שהוא צדיק ויורש העולם הבא ואדוניו רשע ויורש גיהנם, כי מן הוא שיהא יורש האדון העולם הבא בממונו של עצמו יותר מעבדו בממון אדונו. ומאדם עשיר שלא עשה צדקה מממונו ועושין יורשיו אחר מותו צדקה מאותו ממון, הוא יורש בשביל ממונו גיהנם, וירשו יורשיו בשבילו גן עדן. והמוכיח שהוא מוכיח לאחרים לעשות תשובה ומחזירן למוטב ומנחילן העולם הבא, והוא עצמו הולך על דרך לא טוב ויורש גיהנם.

וצריך בעל תשובה לפרוש מן הכעס ומן האיבה ומן הקנאה ומן ההיתול, ולא ירדוף אחר הממון ולא חאר הכבוד, ויתרחק מסעודת הרשות ומאכילה גסה, ולא ישתה עד שישתכר, ולא יאכל בגנות ופרדסים ולא בהרים, דרך עינוג. כי אחר הדברים הללו נמשכים כמה עבירות, ונמצא חוטא אחר שעשה תשובה, ועונשו גדול על חטאו השני מן הראשון. ומנין שנמשכין אחר דברים הללו עבירות הרבה, שנא' (יחזקאל יח, יא) אל ההרים אכל ואת אשת רעהו טמא, עני ואביון הונה גזלות גזל חבול לא ישיב ואל הגלולים נשא עיניו תועבה עשה, בנשך נשך ותרבית לקח וחי לא יחיה. פי' כי כשיאכל וישתכר עם הלצים בהרים, יצרו מתגבר עליו בשכרותו, ויהפך לדעת אחרת, ולא יוכל לפרוש מן העבירות, מפני שאין בדעתו לבחון בין טוב לרע.

גדולה תשובה שמוחלין בה עונותיו של אדם, ומתרפא מכל מכאוביו ומכל נגעיו, ונמלט מדינה של גיהנם ומיום הדין הגדול, והב"ה מטה אליו חוט של חסד ושל רחמים, ומוחלין עונותיו, שנא' (תהלים קג, א) הסולח לכל עוניכי. ומתרפא מכל מכאוביו, ומכל נגעיו, שנא' (תהלים קג, ג) הרופא לכל תחלואיכי. ונמלט מדינה של גיהנם ומיום דין הגדול, שנא' (תהלים קג, ד) הגואל משחת חייכי. ומטה אליו חוט של חסד ושל רחמים, שנא' (תהלים קג, ד) המעטרכי חסד ורחמים. ולא עוד אלא שנעוריו מתחדשין, שנא' (תהלים קג, ה) תתחדש כנשר נעוריכי. ומאהבת הב"ה בישראל, עם סגולתו ונחלתו, הדריכם על הדרך הנכונה, והורה להם דרכי התשובה, והזכירם שלא יכשלו במעשיהם ובחטאתם, כדי שלא יעשן בהם אפו וחמתו, שנא' (ירמיהו ג, יב) שובה משובת ישראל נאם ה' לא אפיל פני בכם כי חסיד אני נאם ה' לא אטור לעולם. וכל החוזר בתשובה שלימה ויסור מדרכו הרעה וידבק בדרך הטובה, הב"ה פורש עליו סוכת שלומו וקורהו צדיק ושומע תפלתו, שנא' (תהלים לד, טו) סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורדפהו, וכתי' בתריה (תהלים לד, טז) עיני ה' אל צדיקים ואזניו אל שועתם. וכל העושה תשובה שלימה, בכל לב ובכל נפש, ואינו שב לקלקולו, הב"ה מפר את כעסו ממנו, ועפרו ננער לתחיית המתים, וקורהו עמי וקורהו חסיד, ומדבר שלום בשבילו, שנא' (תהלים פה, ה) שובנו אלהי ישענו והפר כעסך עמנו, וכתי' (תהלים פה, ו) הלעולם תאנף בנו תמשוך אפך לדור ודור, וכתי' (תהלים פה, ז) הלא אתה תשוב תחיינו ועמך ישמחו בך, וכתי' (תהלים קג, ג) אשמעה מה ידבר האל ה' כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו ואל ישובו לכסלה.

סליק פירקא אלה ישזיב מעקא לנא וישדר פרוקא